

АКАД. ЕМИЛ ГЕОРГИЕВ И БЪЛГАРСКОТО СРАВНИТЕЛНО ЛИТЕРАТУРОЗНАНИЕ

Илия Конев

Световноизвестен изследовател на кирило-методиевската проблематика и старата българска литература, акад. Емил Георгиев има свой несъмнен принос за развитието на общото и сравнителното литературознание. Когато сега преглеждам отновоосновните му трудове в тази област, разбирам за първи път така добре, че неговите научни интереси на компаративист не само се преплитат с проучванията му за славянската писменост и нейния триумф в духовното развитие на българската народност през Средновековието, но и се предопределят от тях в точния смисъл на думата. Защото именно Кирило-Методиевото дело и старобългарската литература са оня централен проблем на световната литературна, историческа и филологическа наука, чието успешно изучаване е немислимо без уметелото прилагане на историко-сравнителни методи. Така в същите капитални трудове на Емил Георгиев „Италианската легенда“ (1939), „Началото на славянската писменост в България“ (1942), „Книжовното дело на славянските просветители Кирил и Методий“ (1943), „Славянская письменность до Кирилла и Мефодия“ (1952) и „Кирил и Методий“. Истината за създателите на българската и славянската писменост“ (1969), които между останалото го утвърдиха като един от най-компетентните специалисти по тази толкова сложна материя, изиграват ролята на главна по своето значение научна предпоставка за плодотворната му ориентация към сравнителните аспекти на българския и общоевропейския литературен процес.

Подобна роля споменатите трудове изиграват и в друг план. Въвели своя плодovit автор в света на хуманистичните идеи на старославянските литератури, те формират у него траен усет и критерии за прогресивните насоки на единните културно-исторически и литературни процеси, за върховните изяви и художествените образци на европейските литератури. Нужно е да се подчертае това. То ни обяснява отношението на нашия учен към една от главните задачи на сравнителното литературознание — да разкрива и обяснява закономерностите на литературния развой, да очертава демократичните насоки и пътя към големите художествени завоевания в световната литература. Правилното разбиране, което Емил Георгиев има за същината на тази изходна позиция, довежда неговия изследователски метод до сигурни и научно трайни резултати.

Като учен с международна известност акад. Емил Георгиев се утвърждава след победата на социалистическата революция в нашата страна. Освен благоприятните за научна работа условия и фактори от общонационален характер за оформянето на неговия литературоведчески профил съществена роля са изиграли и някои специфични моменти от историята на българската литература

наука. На първо място такова значение имат преди всичко състоянието на българската компаративистика до Втората световна война и началните стъпки на марксистическото сравнително литературознание у нас непосредствено след 9. IX. 1944 г.

Както е известно, приносът на буржоазната литературна компаративистика в България до Втората световна война се изчерпва предимно с познатите проучвания на Иван Шишманов, Боян Пенев, Михаил Арнаудов, Йордан Иванов, Васил Пундев, Борис Йоцов и Георги Константинов. Посочените автори развиват в най-голяма степен интерес към генетическите връзки на българската литература с други европейски литератури. В такъв план те набелязват конкретни и общи идейно-тематични сходства, отделят особено внимание на различни типове влияния над българския културно-исторически развой, създават модел на литературна история, в която застъпват разнородни генетически и културно-исторически връзки. И. Шишманов, Б. Пенев и М. Арнаудов обръщат внимание също и на отделни типологически аналогии в литературните процеси, по-специално в историзма и романтизма на XVIII—XIX в. Всички те обаче почти не разработват специално методологическите проблеми на сравнителното изучаване на литературите. В тази точка следват господстващите от втората половина на XIX в. принципи на буржоазната позитивистична компаративистика и най-много типичния за нея възглед относно ролята на влиянието на по-високо развитите народи и култури върху „начеващите“, „закъснелите“ или „забавени“ народи. С други думи, българската буржоазна компаративистика натрупува в тази област голям опит и оставя богато историко-литературно наследство. Тя обаче няма свой теоретичен принос в осветляването на главните методологически проблеми на сравнителното литературознание, поради което и не създава обобщаващи трудове за многообразните и постоянни по време взаимодействия на българската литература с общоевропейския и световен литературен процес.

Марксистическото литературознание у нас през довоенните периоди почти не подхваща в определена система сравнителните аспекти на българския литературен развой. Наистина неговите представители държат сметка за мястото на отделни български писатели и произведения в контекста на световния литературен процес. В това отношение се открояват най-вече оригиналните схващания на Димитър Благоев, Георги Бакалов и Тодор Павлов за характера на Българското възраждане, както и обобщенията им за световното значение на Ботев и Смирненски, за българската пролетарска поезия отпреди Втората световна война, разглеждана от тях като нов тип художествено творчество в национален и сравнителен план. И марксистическото литературознание обаче не осветлява в теоретичен план съответните методологически проблеми, нито пък създава теоретично обособени проучвания от сравнително естество.

Естествено всичко това следва да бъде подробно разяснено в един труд за методологическите направления и школи в българската литературна наука. Но то има непосредствено отношение към интересите и публикациите на акад. Емил Георгиев в тази област. Безспорен факт е, че оформянето и укрепването на родното ни марксистическо сравнително литературознание е завоевание на българската литературна наука след 9. IX. 1944 г. Сега именно то влиза в активна конфронтация с обществено назадничавото и ненаучното в буржоазната компаративистика, дава завършени историко-литературни и методологически работки, с които и спомага да се постави на съвременна научна основа историко-сравнителното изучаване на световния литературен процес в неговото единство и многообразие.

Акад. Емил Георгиев стои в началото на този сложен и преобразователен в същината си процес. В продължение на три десетилетия той е професор в СУ

„Климент Охридски“ и като ръководител на катедрата „Славянски литератури“ съдейства да се поставят на ново равнище курсовете от лекции по история на славянските литератури, ръководи аспиранти и създава специалисти по сравнително литературознание, проучва в сравнителен план много и различни въпроси на българската литература. Учен с богата езикова култура и познания за общите закономерности в развоја на европейските литератури, акад. Емил Георгиев докладва свои научни хипотези и резултати на многобройни научни форуми, изнася лекции в чуждестранни университети и академии, като част от работите си публикува и на чужди езици, организира международни симпозиуми и конференции, чиято програма обхваща широко българистичната проблематика.

Още в 1945—1946 г. той налага, така да се каже, тематичните основи на своята плодотворна дейност в тази област. В различни периодични издания и гимназиални учебници излизат неговите първи очерци за видни славянски писатели, като Змай-Иован Йованович, Джура Якшич, Аугуст Шеноа, Антон Ашкерц, Хенрих Сенкевич, Петър Прерадович, Иван Франко, Карел Чапек, Иго Груден, Владимир Назор и други. Тогава и през следващите няколко години, които означават един етап в оформянето му на славист, се появяват също студиите „Българи и чехи в епохата на ранното Възраждане“, „Две сръбски исторически трагедии с български сюжети от първата половина на XIX в.“, „Славянските народи и славянската общност“, „Иржи Волкер — основател на пролетарската поезия в Чехия“, „Ботев и славянското единство“, „Вазов и славянството“, антологията „Сръбски поети“ — публикации, които характеризират ранните изяви на българското сравнително литературознание от ония години. Етапи за усилията и постиженията на автора през този период са двутомникът „Славянските литератури в очерци и образци“ (1950) и антологията „Сръбски поети“, съставена в съавторство с Иван Леков.

Впоследствие приносът на акад. Емил Георгиев нараства и утвърждава неговата компетентност на славист-литературовед извън нашата страна. Новите му изследвания са повече проблемни и теоретично целенасочени, което личи дори от заглавията им. Такива са например студиите „Българо-полски литературни връзки в епохата на Българското възраждане“, „Сравнително литературознание“, „Общи закономерности в развитието на славянските литератури“, „Основните проблеми на сравнителното проучване на южнославянските литератури“, „Великият октомври в развитието на славянските литератури“ и пр. Новите моменти в научното дело на българския учен получават завършен израз в книгата му „Общо и сравнително славянско литературознание“ (1966), която представлява интерес и като граница на този втори период от неговото развитие. Оттогава и до днес авторът разширява тематичните рамки на своите проучвания, подхваща нови теми, задълбочава теоретическите си обобщения и стига до резултати, които са оценени положително у нас и в чужбина.

Строго погледнато, сред многобройните научни публикации на акад. Емил Георгиев няма нито една, която да не носи историко-сравнителен или сравнително-типологически характер. Съпоставянето и сравняването на литературните феномени отличават неговия изследователски метод най-пълно и последователно ето вече четири десетилетия. Разглежда ли произхода на славянската азбука и нейното разпространение в славянските страни и в България специално, нашият учен навлиза в различни пластове на духовния живот в Европа, откривайки в тях важни и неразучени докрай подробности. Върху такава именно основа той съумява да уточни и разшири определенията за оригиналните черти на Кирило-Методиевото дело и неговото челно място в историята на европейската цивилизация през Средновековието, да обоснове хуманизма на старобългарската литература и нейното общоевропейско значение. Задържа ли се при културно-

историческите и литературните процеси от епохата на Българското възраждане, занимават го пак в изследователски план кардиналните преобразования в европейските страни, което и му помага да свърже свои разработки с новите идеи, с главните стилни формации и художествени течения, с върховите постижения на европейските литератури през XVIII—XIX в. Все същият подход отличава и не така многобройните му студии за българската и останалите славянски литератури от периода между двете световни войни и в най-ново време. При това характерно за учения е и следното: обогатяването на художествените методи, появата на нови направления и герои в литературата, измененията в обществената роля на изкуствата и новите типове взаимодействия той разглежда едновременно в светлината на социалните преобразования в отделните страни и събитията с определящо значение за прогреса на човечеството — Великата френска революция и Парижката комуна, разпадането на Османската империя и възстановяването на независимостта на балканските държави, Триезичната теория и оборването на нейната противохуманистична същност, Великата октомврийска социалистическа революция, антифашистката борба и победата над фашизма в Европа, естетическият идеал на социалистическия реализъм.

Доколко всичко това е така, показват преди всичко основните по своето значение трудове на акад. Емил Георгиев: I. Славянските литератури в очерки и образци; I. От началото на славянската писменост до средата на XIX в. (1949); II. От 1848 г. до Великата октомврийска социалистическа революция (1950). Ч. трета. Славянските литератури след Великата октомврийска социалистическа революция (1954); 2. Очерки по история на славянските литератури (в две части, 1958 и 1963); 3. Общо и сравнително славянско литературознание (1966); 4. Българската литература в общославянското и общоевропейското литературно развитие (1969); 5. Български образи в славянските литератури (1969); 6. Литературознание с повече измерения (1974); 7. Епопея на освободителната борба на българския народ в славянските литератури (1976).

Книгата „Общо и сравнително славянско литературознание“ се появи в период на оживени дискусии за предмета и задачите на този клон от литературната наука. В самото начало на 60-те години Институтът за световна литература в Москва проведе Международна конференция на тема „Взаимовръзки и взаимодействия на националните литератури“. Задачата бе да се даде марксистическо обяснение на специфичните въпроси и така да се стимулира сравнителното изучаване на литературите. Изявени съветски и чуждестранни учени с признати приноси в тази област взеха участие в един диалог, който се отрази благотворно върху състоянието и последвалото активно разработване на разностранните взаимоотношения между националните литератури. Във всички социалистически страни и далеч не само в тях вниманието към този род проблеми бе силно повишено, а десетки публикации приложиха творчески научните методологически разработки на конференцията в Москва. В историята на съвременното сравнително литературознание 60-те години остават десетилетие на възход на марксистическата концепция, на марксистическия възглед за природата на литературните взаимоотношения в тяхното многообразие и голямото научно и обществено значение на системното им изучаване. „Във взаимодействията между литературите — писа тогава И. Г. Неупокоева, марксистската наука интересува преди всичко голямото и значителното, което взаимно обогатява народите в най-важните моменти от формирането и развитието на техните национални култури. . . Важно е преди всичко изучаването на основното направление на взаимовръзките и взаимодействията между литературите през всяка епоха.“¹

¹ И. Г. Неупокоева. Проблемы взаимодействия современных литератур. М., 1963, с. 12.

Макар че по същото време у нас вече не са малко на брой сравнителните публикации, а първите аспиранти на Софийския университет и Литературния институт при БАН са защитили или подготвят своите дисертации, няма да бъде преувеличено твърдението ни, че тогава проф. Емил Георгиев е бил сред малцината наши специалисти, които са могли да кажат своя дума във водения разговор по въпросите на сравнителното литературознание. Неговата книга „Общо и сравнително славянско литературознание“ е обърната изцяло към тази проблематика и бележи принос в нейното изясняване. преди всичко с това, че критичното отношение на автора към методологическите принципи на буржоазната компаративистика помага на българското сравнително литературознание да оздрави своята марксистическа позиция. Особено значение има в такъв план отхвърляният от Емил Георгиев опит да се разглежда българската литература предимно или в твърде голяма степен през призмата на упражнявани над нея външни влияния. „За нас е ясно — изтъква той в полемика с Ван Тигем и П. Христофоров, — че както големите руски, така и големите български писатели не могат да се разглеждат като длъжници на някоя чужда литература, на някой чужд писател или като имитатори на техните произведения“ (с. 10). В книгата не става дума за отхвърлянето на влиянията въобще, а за изработването на научни критерии относно природата и ролята им в литературните процеси и взаимоотношения.

Едно от най-големите достойнства, с което трудът запазва и днес своето значение, се състои в обосноваването от автора вътрешна зависимост между общото и сравнителното литературознание. Изказаните в тази посока съображения, както и формулираните определения за предмета и задачите на сравнителното литературознание като „дял от общото литературознание“, с което то „не се покрива... и няма право да го подмени“ (с. 12), представляват по-широк научен интерес. Неслучайно те намериха спонтанен израз в научната литература, цитират се в десетки наши и чуждестранни изследвания.

На трето място, книгата на Емил Георгиев се утвърди с още едно свое качество. Върху нова методологическа основа авторът ѝ очертава славянските литератури и взаимодействията помежду им в развитие, изтъква тяхната роля за българската литература, характеризира изучаването им от българското литературознание и поставя големия въпрос за техния принос в духовните ценности на човечеството през отделните периоди на неговата многовековна история.

Славистични списания от ония години са запазили оценката на специалистите за книгата на българския учен. От немалкото на брой отзиви, публикувани и за участието му в славистични конгреси и конференции, ще припомним тук само два. „Трудът е красноречиво свидетелство — подчертава украинският литературовед и българист М. Голберг — за значителните успехи на българското славянознание. Книгата на Е. Георгиев принадлежи към тия работи, които будят научната мисъл, стимулират творческите търсения, откриват нови пътища в науката. Вниманието тя привлича с богатството на историко-литературния материал и промислената концепция, а още и с това, че в нея са начертани перспективи за по-нататъшни постижения в областта на сравнителната литературна славистика.“ Като се съгласява с един от основните тезиси на същия труд, според който „племенната, езиковата и обществено-историческата близост на славянските народи довежда до общи закономерности в тяхното развитие“, добре познатият у нас съветски учен и българист Н. И. Кравцов заключава: „Книгата на Е. Георгиев може да бъде призната за несъмнено достижение на българското литературознание, тя обхваща основния проблем на развитието на славянските литератури и целия техен исторически път от възникването на писмеността чак до наши дни...“

Така се посреща този оригинален и по своя характер все още единствен в нашата наука труд, чрез който българското марксистическо сравнително литературознание постига и международен престиж.

Най-близко до неговия профил и творчески разработки стои изследването „Българската литература в общославянското и общоевропейското литературно развитие.“ Като обединява свои тематично сродни публикации в различни периодични издания, авторът уплътнява представата за мястото на българската литература в общеевропейския литературен контекст.

Той прилага проблемния принцип отново върху историко-сравнителна основа, което и му позволява да проследи в определена система няколко идейно-тематични линии на тази разностранна взаимовръзка: Кирило-Методиевото дело и българската книжовност през нейния „златен век“, особеностите на прехода от стара към нова литература, отличителните белези на българското и общеевропейското Възраждане, общото и национално своеобразното в изявата на класицизма, романтизма и реализма, сигурните и спорни барокови черти на българската литература през XVII—XVIII в. Авторът отново изтъква класическата за световната славистика теза, че създаването на славянската писменост е най-крупното хуманитарно дело в Югоизточна Европа с широко международно значение. Същевременно доразвива схващанията си за европейското Просвещение и потвърждава отражението на негови идеи в българската литература; обобщава съжденията си относно характера и границите на българското Предвъзраждане, като анализира дейността на българските книжовници сред австрийските славяни; мотивира и съображенията си относно проникването на бароковия стил в българската литература, привеждайки тук най-пълно и съответни аргументи.

Книгата предлага обосновани решения на редица въпроси, включени в посочените идейно-тематични линии. Все пак патосът и значението ѝ се определят от нещо друго — от стремежа на автора да осветлява явленията в родната литература в най-тясна хронологическа и стилова взаимовръзка с общите литературни процеси. В този смисъл трудът изправи нашето сравнително литературознание и пред една по-особена задача: не да формулира изходната си позиция в изследването на проблема (това бе вече направено), не и да приеме правдиво набелязаните посоки на съпоставянето, а да се съгласи или не с опита на автора да се отнася българският литературен развой плътно към всички характеристики и оформени в световната литература стилни направления. Наред с мащабните и правилни в основата си паралели в книгата намираме и някои изводи, които са все още спорни. Например за барока и класицизма, чиито прояви в българската литература са колкото ограничени, толкова и своеобразни. И с дискуссионните си моменти обаче трудът стимулира изследователската мисъл и стои в центъра на последвалите го изследвания, поставили си за цел да придвижат напред историко-сравнителното и типологическото изучаване на българската литература.

Когато се появи книгата на Емил Георгиев „Български образи в славянските литератури“, сравнителното литературознание в много страни възобновяваше своя интерес към една свойствена и традиционна за него проблема — произведението с други национални мотиви и образи. В по-далечното минало у нас отношенията към нея са проявявали учени като И. Шишманов, Б. Пенев и М. Арнаудов. Подготвяйки своя курс от лекции по история на славянските литератури, Емил Георгиев овладява в пълнота фактическия материал и съумява да анализира многобройни творби с български мотиви и образи в композиционна и научноизследователска система. От една страна, той държи сметка за хронологическата последователност на явлениято, а, от друга, за идейно-естетическото осмисляне на българските мотиви и образи. Той обяснява инте-

реса към българина и българското главно с две важни обстоятелства: 1. свободолюбивите идеи на съответните славянски писатели и силно развитото у тях чувство за славянска солидарност; 2) родолюбието на българите, привързаността им към прогресивните идеи на епохата, тяхното действително отношение към жизнените проблеми на останалите славянски народи.

Изводите и съображенията на автора са правдиви. И в двата случая книгата му показва още веднъж ясно, че българската тема е вдъхновявала перото преди всичко на такива изтъкнати представители на славянските литератури, които в своя жизнен и творчески път са изповядвали идеята за взаимопомощ между славянските народи в борбата им за свобода и социален напредък. Сред тях са Андрия Качич-Миошич, Иван Кукулевич-Сакцински, Антон Ашкерц, Людевит Гай, Ян Колар, Карел Махачек, Петър Препадович, В. И. Немирович-Данченко, Ян. Неруда, Ф. М. Достоевски, Иван Тургенев и още много други, които с произведенията си утвърждават през XVIII—XIX в. правдива художествена представа за българина.

Естествено при една по-подробна прегледка за книгата би могло да се отбележи също пропуснатото или непълно представеното в нея: авторът не говори за хърватския поет Август Харабашич, който под въздействието на Ботевите стихотворения и на освободителната борба на българите написва възторжени стихотворения с български мотиви. Отношението на И. Кукулевич-Сакцински към България и българите е могло да бъде повече разяснено и мотивирано, което отчасти важи и за сравнителната характеристика на различните произведения извън техния национален контекст.

Но не пропуснатото и „евентуалните“ препоръки към автора“ ме занимават тук. Значителен по своя предмет и написан със завидна компетентност, трудът допълва приноса на акад. Емил Георгиев в съвременното българско сравнително литературознание. Той е най-пълното и засега единствено по своя тематичен обхват изследване от такъв род. И напълно разбираемо е, че се превърна в отправна точка за всички по-нови проучвания относно отражението и мястото на българската тема в славянските и неславянските литератури. Някои уточнени характеристики и обобщенията, които авторът прави в книгата си „Епопея на освободителната борба на българския народ в славянските литератури“, затвърдяват този негов принос.

В областта на сравнителното литературознание (изобщо и в българското също) днес се правят какви ли не по жанр, задачи и методологическа насоченост изследвания. Амплитудата е, така да се каже, неограничено широка и необичайно подвижна. Тя обхваща съпоставянето на отделни факти и произведения с предполагаема или несъмнена генетическа взаимовръзка помежду им, разкриването на общи закономерности и типологически прилики от различно естество, съпоставителното изучаване на цели периоди, портретни характеристики, истории на регионално обединени литератури, истории на световната литература, специализирани теоретични проучвания и т. н. При това не формата, а тематиката и постигнатите резултати определят значението на отделните видове публикации. Само белег на опростено разбиране за целите и спецификата на сравнителното литературознание е налагането на предпочитание към едни и недоверие към други форми. Както в останалите области на знанието, така и тук главно е изискването да се обогатяват откритията и научната характеристика на изследваните явления, като тяхната сравнителна оценка се освобождава от каквито и да било ненаучни, обществено наиздадени цели и тенденции.

Опитът на Емил Георгиев е показателен също и в това отношение. Нашият учен е автор на разнородни по форма и жанр изследвания: кратки научни съобщения, популярни очерци, съпоставителни статии за двама автори или две произведения, синтетични портретни характеристики, теоретични трудове и проб-

лемно цялостни монографии. В преобладаващата си част те свързват неговото дело с главните насоки на българското марксистическо сравнително литературознание. Когато след години ще се подложат на критичен анализ изминатият път и постигнатите в тази област резултати, три от трудовете на акад. Емил Георгиев ще бъдат посочени като етапни по своето значение: „Общо и сравнително славянско литературознание“, „Българската литература в общославянското и общоевропейското литературно развитие“, „Български образи в славянските литератури“. Защото наред с всичко, което ги определя като научно постижение, те характеризират възможването на родното ни сравнително литературознание, развивано днес чрез усилията на многобройни специалисти. Едни от тях са възпитаници на акад. Емил Георгиев в истинския смисъл на думата, други са творчески насърчавани и подпомагани от него, а всички заедно ползуваме трудовете му в желанието си да профилираме и обосновем по-пълно своите научни търсения. Оттук и чувството на радост и благодарност, което ни изпълва в тия юбилейни за акад. Емил Георгиев дни. Оттук и дълбоката признателност — най-доброто, което можем да му поднесем заедно с пожеланията ни за дълготелие и нови творчески успехи.